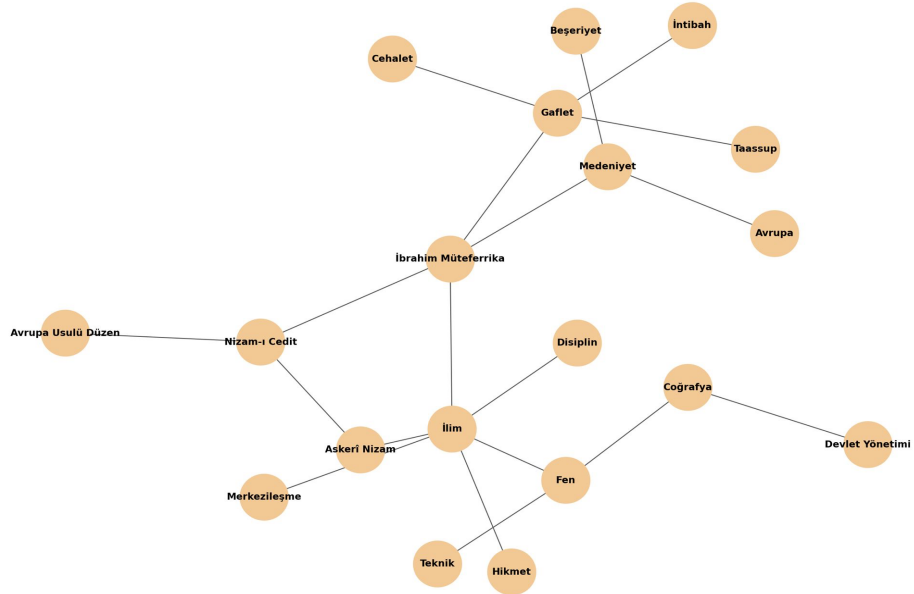

Modernleşmenin Kavramları ve Karşıt Kavramlarının Social Network Analizi

Modernleşmenin kavramları ve karşıt kavramlarını yazarlar arası social network analizi; modernleşmenin düşünsel hattını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu modernleşme hattında etki düzeyi yüksek üç isim üzerinden “Kavramsal Ağ Analizi” (Social Network Analizi) ; 200 yıllık bir zaman aralığında ortak kavramlar üzerinden modernleşmenin kavram hattını görmemize kolaylık sağlamaktadır. Erken Modern Osmanlı yenileşmesinin önemli ismi İbrahim Müteferrika’nın kavram dünyasına baktığımızda

İbrahim Müteferrika'nın Kavramsal Ağı (Social Network Analysis)

Onun düşünsel çerçevesinde yer alan kavramların yalnızca içeriksel değil, aynı zamanda ilişkisel ve işlevsel bağlarını da açığa çıkarmaktadır. Ağın merkezinde konumlanan “ilim” kavramı, Müteferrika’nın modernleşme fikrini temellendirdiği kurucu unsur olarak dikkat çeker. Onun düşüncesinde ilim, yalnızca dinî veya teorik bilgi değil; aynı zamanda fen, coğrafya, askerî nizam ve disiplin gibi pratik ve kurumsal dönüşümleri mümkün kılan bir rasyonalite rejimi olarak işlev görür.

Müteferrika’nın modernleşme anlayışı, doğrudan Nizam-ı Cedit ve Avrupa usulü düzen kavramlarıyla bağlantılanır. Burada kavramlar, reform ihtiyacının yalnızca teknik değil; zihinsel ve yapısal bir devrim olduğunu ortaya koyar. Bu noktada “nizam” ile “askerî düzen” arasında kurulan bağ, modernleşmenin merkezî amacının devletin askerî ve bürokratik kapasitesini artırmak olduğunu yansıtır. Özellikle merkezileşme ve disiplin, bu yapısal dönüşümün hayata geçirilebilmesi için vazgeçilmez kavramlardır.

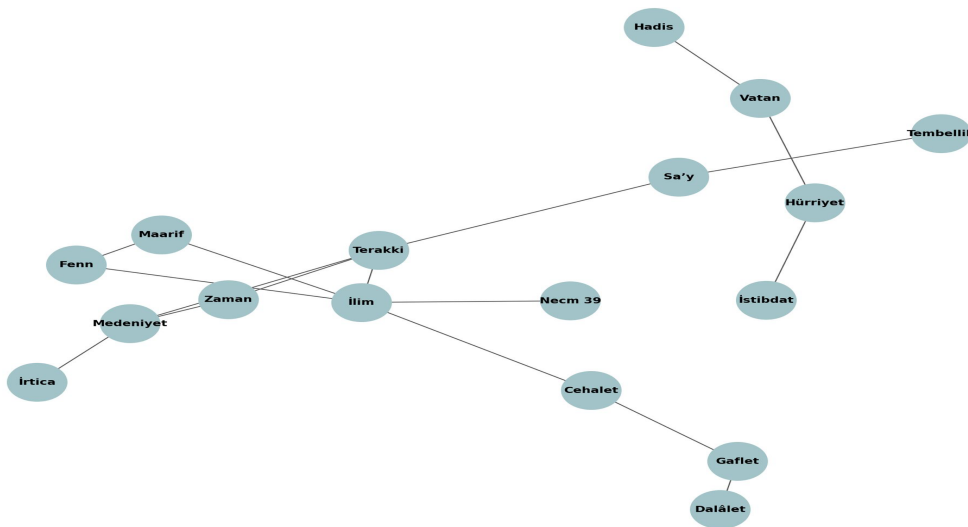
Buna karşılık ağda yer alan gaflet, cehalet ve taassup gibi kavramlar, Müteferrika'nın modernleşmenin önündeki zihinsel ve kültürel engellere işaret ettiği eleştirel kavramsal çerçeveyi temsil eder. Bu bağlamda gaflet, Müslüman toplumların tarihsel sorumluluklarının bilincinde olmamaları; taassup, yeniliğe karşı dogmatik direnç; cehalet ise bu durumun hem sebebi hem de sonucu olarak kavramsallaştırılmıştır. Müteferrika'nın bu eleştirel kavram çerçevesi, reform ihtiyacını yalnızca Batı'yı taklit olarak değil, içsel bir intibah (uyanış) olarak temellendirir.

Ağdaki diğer önemli düğüm, medeniyet ve beşeriyet kavramlarıdır. Müteferrika, Avrupa'yı bu bağlamda yalnızca düşman değil; aynı zamanda örnek alınması gereken bir uygarlık modeli olarak görmüş ve "medeniyet" kavramını modernliğin ahlaki ve teknik yönlerini birlikte içeren bir yapı olarak tanımlamıştır.

Sonuç olarak, Müteferrika'nın kavramsal evreni, dönüşümün hem yapısal hem de zihinsel olduğunu; reformların başarıya ulaşmasının, sadece kurumların değil, kavramların da değişmesini gerektirdiğini açık biçimde göstermektedir. Bu sosyal ağ yapısı, Osmanlı-Türk modernleşmesinin erken döneminde kavramların nasıl işlevselleştiğini ve düşünce üretiminin hangi bağlamlar üzerinden kurulduğunu anlamak açısından güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır.

19.Yüzyıl düşünce dünyasında en etkili isim şüphesiz Namık Kemal'dir. Hem kendi yaşadığı hem de sonra gelen kuşakları düşünceleriyle etkilemiş bir isim

Namık Kemal'in Kavram Haritası (Kavramlar Arası Sosyal Ağ)

olarak Namık Kemal'in çalışmamızda kullandığı kavramları sosyal ağ analizi (social network analysis) perspektifiyle değerlendirdiğimizde, onun düşünce dünyasında birbiriyle sıkı biçimde bağlantılı ve kavramsal kümeler hâlinde işleyen merkezi bazı kavramlar ön plana çıkmaktadır. Bu kavramlar sadece bireysel fikirlerin ifadesi değil, aynı zamanda dönemin entelektüel ve siyasal atmosferini anlamamıza olanak sağlayan yapısal bir ağın düğüm noktalarıdır. Namık Kemal'in kavram haritasını sosyal ağ analizi perspektifinden ele alırken, ağın yapısal özelliklerine odaklanmamız gerekir. Bu tür analizde önemli olan düğümler (nodes), bağlantılar (edges), merkezilik (centrality) ve köprü işlevi (bridge) gibi unsurlardır.

1. Merkezi Düğümler (Hub Nodes):

Merkezi düğümler, ağda en fazla bağlantıya sahip kavramları ifade eder. Bu düğümler ağın çekirdeğinde yer alır ve diğer kavramlarla doğrudan veya dolaylı olarak ilişki kurarlar. Terakki (İlerleme): Haritada en merkezde bulunan düğümdür ve İlim, Sa'y ve Medeniyet gibi kavramlarla doğrudan bağlantılıdır. Bu, Namık Kemal'in düşünce yapısında ilerlemenin hem bilimsel bilgi hem de çaba ile doğrudan ilişkili olduğunu gösterir.

İlim (Bilgi): Hem terakki hem de cehalet ile bağlantılıdır. İlimin merkezde olması, bilgi eksikliğinin (cehaletin) toplumsal ilerlemeyi engellediği fikrini ortaya koyar.

Sa'y (Çalışma): Hem Hürriyet (özgürlük) hem de Tembellik ile ilişkilidir. Namık Kemal'e göre çalışma, özgürlüğün bir aracı ve tembelliğin karşıtı olarak görülür.

2. Köprü Düğümler (Bridge Nodes):

Bu düğümler, kavramlar arasında köprü kurarak ağın bütünlüğünü sağlar.

Zaman: Terakki ve Medeniyet kavramlarını birbirine bağlar. Bu da zamanın ilerlemeye yönelik bir bilinç olarak değerlendirildiğini gösterir.

Vatan: Sa'y ve Hadis ile ilişkilidir. Vatan sevgisi ile çalışmanın bağlantılı olması, vatanın korunması için bireysel emeği gerekli gören bir bakışı yansıtır.

3. Karşıtlıklar ve İdeolojik İkilikler:

Namık Kemal'in düşüncesinde karşıtlıklar önemli bir yer tutar. Bu karşıt kavram çiftleri düşünsel mücadeleyi yansıtır.

İlim ↔ Cehalet: Bilgi ile cehalet karşıtlığı modernleşme sürecinde temel bir çatışma olarak yer alır.

Terakki ↔ Gaflet: İlerlemenin önündeki engel olarak gaflet görülmektedir.

Hürriyet ↔ İstibdat: Özgürlük ve baskıcılık karşıtlığı, modern siyasal söylemin önemli bir parçasıdır.

Sa'y ↔ Tembellik: Çalışma ve tembellik karşıtlığı, bireysel çabanın toplumsal refah için önemini vurgular.

4. Yapısal Özellikler:

Yoğunluk (Density): Ağın yoğunluğu orta düzeydedir, çünkü kavramlar belirli kümeler halinde bağlantı kurmuş ancak tamamen iç içe geçmiş değildir.

Bağlantısallık (Connectivity): Ağda birkaç merkez düğüm bulunması, Namık Kemal'in düşüncesinde bazı kavramların diğerlerine göre daha kritik olduğunu gösterir.

Topluluk Yapısı (Community Structure): Ağda "İlim-Terakki-Sa'y" kümesi ile "Cehalet-Gaflet-Dalâlet" kümesi belirgin biçimde ayrılmıştır. Bu, modernleşme düşüncesi ile gericilik eleştirisinin ayrıştığı bir kavramsal yapı sunar.

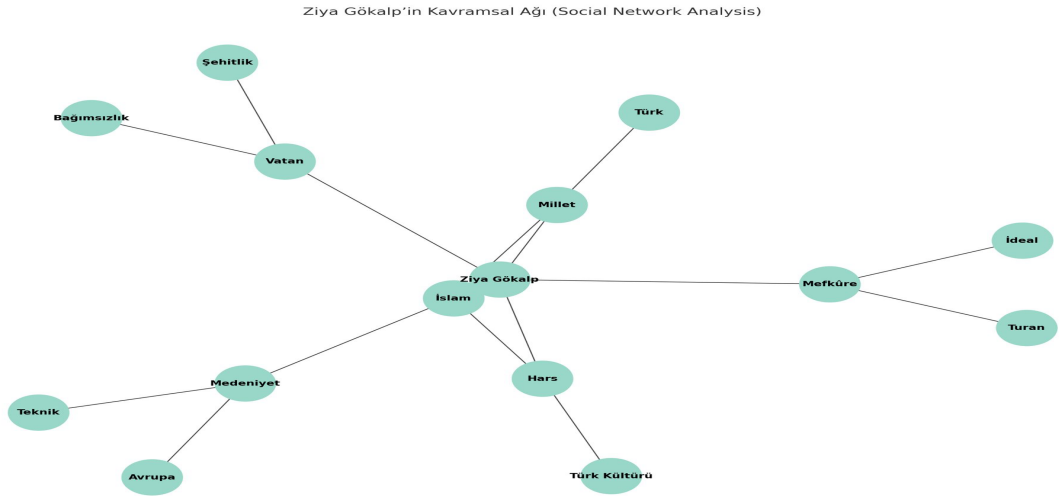
5. Dinsel ve Seküler Geçişler:

Necm 39 (Hadis): "İnsan yalnız çalışmasının karşılığını alır" anlayışı, Sa'y kavramını dinsel bir temele oturtarak meşruiyet sağlar. Bu, modernleşme ve din arasındaki bağlantıyı kurar.

Vatan ve Hadis: Vatan sevgisinin imandan sayılması, milliyetçi düşüncenin dinsel bir temele dayandırılmasıdır. Bu tür dinî referanslar, modern kavramların halk nezdinde meşruiyet kazanmasını sağlamak için kullanılan geçişsel düğümlerdir. Namık Kemal'in kavramsal stratejisi, modern siyasal kavramları İslami gelenekle eklemleneyen hibrit bir model üretmeye yöneliktir.

Namık Kemal'in kavram haritası, sosyal ağ analizi perspektifinden bakıldığında, modernleşme ve ilerleme temalı bir düşünsel yapı ortaya koyar. Kavramlar arasındaki bağlantılar, ilerlemenin bilgi, çalışma ve özgürlükle ilişkilendirilmesi gerektiğine işaret ederken; cehalet, tembellik ve atalet ise bu süreçlerin karşıtı olarak ele alınır.

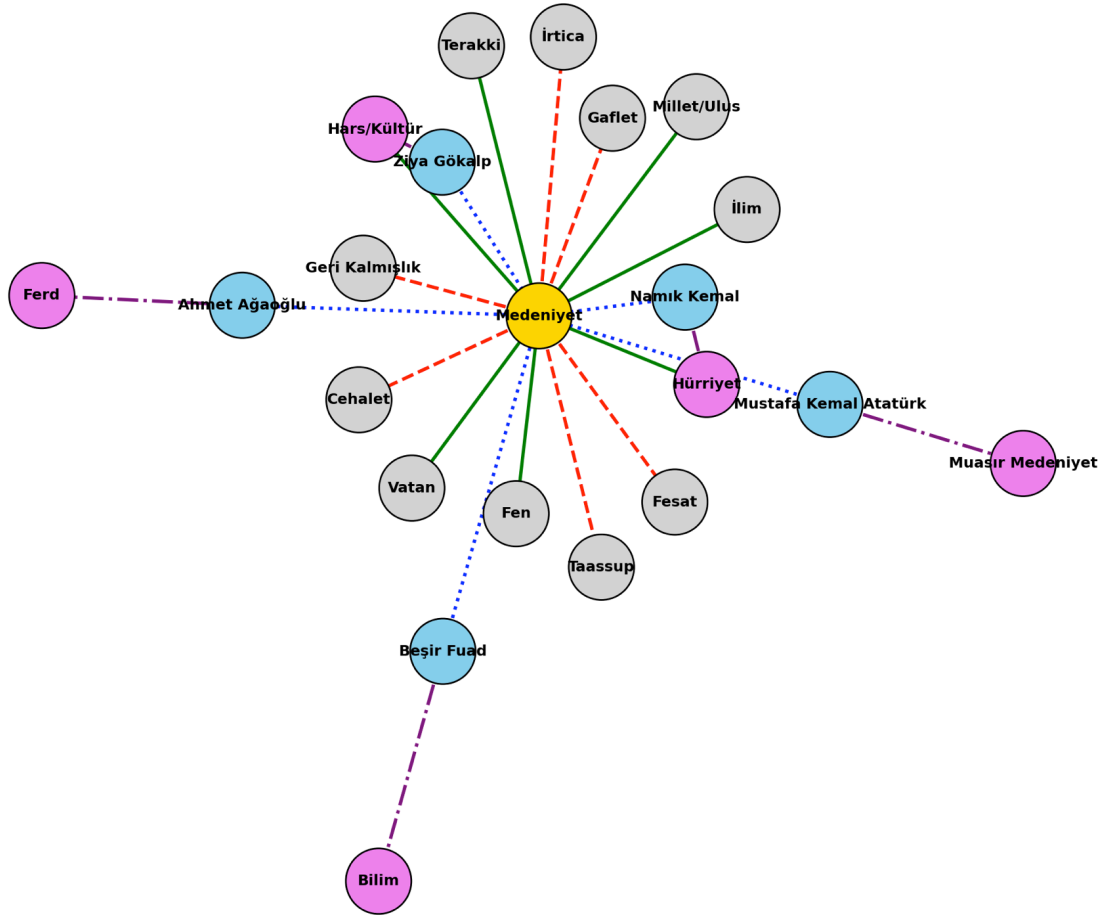
Cumhuriyet döneminin ve ideolojisinin şekillenmesinde temel belirleyicilerden biri olan Gökâlp'in metnimizde geçen kavramlarının kavram ağına baktığımızda

Ziya Gökâlp'in düşünce dünyasında merkezî bir yer tutan kavramların birbirleriyle kurduğu ilişkileri görselleştirdiği görülmektedir. Kavramsal yapının merkezinde “hars”, “medeniyet”, “mefkûre”, “millet” ve “vatan” kavramları yer almakta; bu merkezî kavramlar farklı düzeyde kültürel, siyasal ve tarihsel anlam ağlarıyla birbirine bağlanmaktadır.

Gökâlp'in modernleşme projesi, “medeniyet” ile “hars” arasında kurduğu ikili yapı üzerine oturur. Medeniyet, evrensel ve teknik olanı; hars ise millî ve manevi olanı temsil eder. Bu ayırım, yalnızca kavramsal değil, aynı zamanda bir kimlik inşası stratejisidir: Avrupa'dan alınacak olan medeniyet, Türk milletinin özgün harsıyla harmanlanarak özgün bir modernlik üretilecektir. Aynı zamanda mefkûre kavramı, bu yapının idealist yönünü temsil eder; Gökâlp için mefkûre, milletin geleceğe yönelik yüksek ülküsüdür. Bu ülkünün içeriğinde Türk, İslam, bağımsızlık, şehitlik ve Turan gibi kavramlar yer alır. Bu yapı, Gökâlp'in yalnızca teorik değil, aynı zamanda ideolojik bir kavram sistematığı kurduğunu gösterir. Kavramlar arasındaki bağlar, modernleşme ile gelenek arasında bir denge arayışının entelektüel haritasını sunar.

Medeniyet Kavramı Sosyal Ağ Analizi (Aktörler ve Anlam Katmanlarıyla)

- **Altın merkez:** *Medeniyet*
- **Yeşil bağlar:** pozitif kavramlarla ilişkiler
- **Kırmızı kesik bağlar:** karşıt kavramlarla ilişkiler
- **Mavi düğümler:** aktörler (*Namık Kemal, Beşir Fuad, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Atatürk*)
- **Mor düğümler:** her aktörün kavrama yüklediği özgün anlam (*Hürriyet, Bilim, Hars/Kültür, Ferd, Muasır Medeniyet*)

1. Namık Kemal (1840–1888)

- *Medeniyet* kavramını **hürriyet, eşitlik ve ilerleme** ile ilişkilendirmiştir.
- Avrupa'nın siyasal kurumlarını ve fikirlerini Osmanlı'ya adapte etmenin devletin bekası için zorunlu olduğunu savunmuştur.
- Onun için medeniyet, sadece teknik ilerleme değil, aynı zamanda siyasal özgürlüklerin kazanılması demektir.

2. Beşir Fuad (1852–1887)

- Pozitivist düşünceden etkilenmiş ve *medeniyet* kavramını **bilim ve akılcılıkla özdeşleştirmiştir**.
- Ona göre gerçek medeniyet, metafizik düşüncelerden arınmış, bilime dayalı toplumsal düzenin kurulmasıyla mümkündür.
- Bu yaklaşım, “medeniyet = bilimsel ilerleme” çerçevesinde materyalist bir yorumdur.

3. Ziya Gökalp (1876–1924)

- Kavramı özgün bir şekilde **hars (kültür) – medeniyet** ayrımı üzerinden yeniden tanımlamıştır.
- *Medeniyet*, evrensel ve tüm milletlerin katıldığı teknik ve bilimsel ilerlemeyi temsil ederken; *hars*, milletlere özgü değerler ve geleneklerdir.
- Bu ayrım, Cumhuriyet’in kültür politikaları üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.

4. Ahmet Ağaoğlu (1869–1939)

- *Medeniyet* kavramını, **bireysel özgürlük ve siyasal temsil** ile ilişkilendirmiştir.
- Ona göre Batı medeniyetinin özü, “hürriyet”tir; Osmanlı-Türk modernleşmesinin başarısı, bireyin özgürleşmesiyle mümkündür.
- Bu nedenle medeniyet, sadece kurumsal bir yapı değil, bireyin özneleşmesi anlamına gelir.

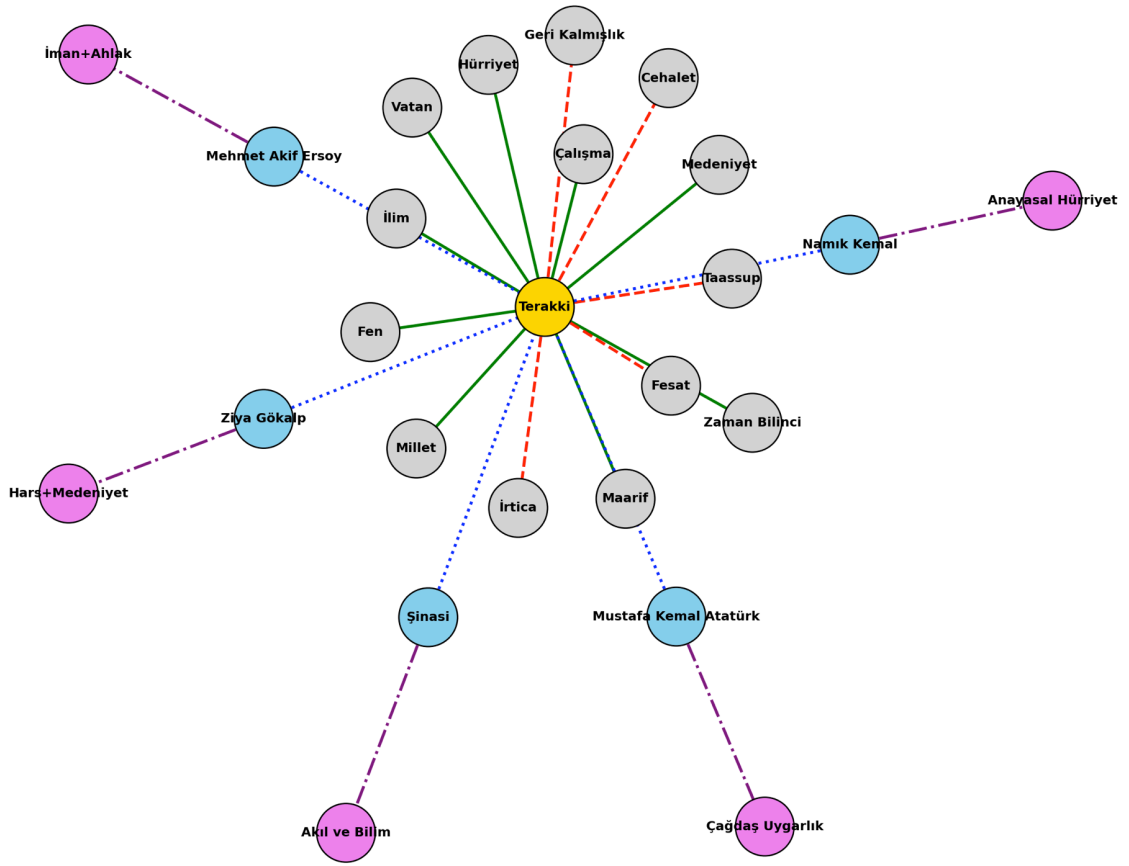
5. Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938)

- Cumhuriyet ideolojisinde *medeniyet*, “**muasır medeniyet seviyesine ulaşma**” hedefiyle özdeşleştirilmiştir.
- Atatürk için medeniyet, teknik ilerlemenin ötesinde hukuk, eğitim, kültür ve toplumsal hayatın modernleştirilmesini kapsar.
- Kavram, Cumhuriyet’in kurucu ideali ve yön gösterici hedefi olarak işlev görmüştür.

Bu aktörler üzerinden görüldüğü üzere *medeniyet* kavramı, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte sürekli **yeniden tanımlanan** ve farklı bağlamlarda **siyasal, toplumsal ve kültürel projelerin meşruiyetini sağlayan** bir kavram olmuştur:

- Namık Kemal’de özgürlük,
- Beşir Fuad’da bilim,
- Ziya Gökalp’te kültür–medeniyet ayrımı,
- Ağaoğlu’nda bireysel özgürlük,
- Atatürk’te ulusal hedef.

Terakki Kavramı Sosyal Ağ Analizi

1.

Diyakronik (Tarihsel Dönüşüm)

- **18. yüzyıl:** Daha çok bireysel ahlaki ilerleme anlamına sahiptir (kişisel fazilet, çalışkanlık vb.).
- **19. yüzyıl Tanzimat dönemi:** Kavram, devletin reformlarını meşrulaştıran ideolojik bir söyleme dönüşür. *Terakki*, Avrupa karşısında geri kalmışlığı aşma zorunluluğunu ifade eder.
- **II. Meşrutiyet dönemi:** Kavram, toplumsal özgürlükler (*hürriyet*) ve anayasal düzen ile birlikte kullanılmaya başlanır.
- **Cumhuriyet dönemi:** *Terakki*, “muasır medeniyet seviyesine ulaşma” hedefinin anahtar kavramlarından biri haline gelir.

2.

Senkronik (Kavramsal Ağ)

- **Pozitif bağlar:** *Medeniyet, İlim, Fen, Maarif (eğitim), Hürriyet, Çalışma, Zaman bilinci, Vatan, Millet*

- **Negatif bağlar:** *Cehalet, İrtica, Taassup, Geri kalmışlık, Fesat*
- **Anahtar aktörler:**
 - **Namık Kemal** → Terakki = özgürlük ve anayasal düzen.
 - **Şinasi** → Terakki = akıl ve bilim.
 - **Ziya Gökalp** → Terakki = hars + medeniyet sentezi.
 - **Mehmet Akif Ersoy** → Terakki = iman ve ahlakla birleştiğinde anlamlı.
 - **Atatürk** → Terakki = çağdaş uygarlık seviyesi, modern devletin hedefi.
- **Altın merkez:** *Terakki*
- **Yeşil bağlar:** pozitif ilişkiler (*Medeniyet, İlim, Fen, Hürriyet, Maarif, Çalışma, Millet, Vatan*)
- **Kırmızı kesik bağlar:** negatif ilişkiler (*Cehalet, İrtica, Taassup, Geri Kalmışlık, Fesat*)
- **Mavi düğümler:** aktörler (*Namık Kemal, Şinasi, Ziya Gökalp, Mehmet Akif, Atatürk*)
- **Mor düğümler:** her aktörün *terakki* kavramına kattığı özel anlam (örn. Namık Kemal → Anayasal Hürriyet, Atatürk → Çağdaş Uygarlık).

3.

Söylem Analizi

- *Terakki*, reformların yalnızca “teknik gereklilik” değil, aynı zamanda “ahlaki ve toplumsal zorunluluk” olduğunu dile getiren bir kavramdır.
- Kavram sürekli **karşıt kavramlarla (cehalet, irtica, taassup)** mücadele ederek kendini tanımlar.
- Bu açıdan *terakki*, modernleşme ideolojisinin hem **pozitif idealini** hem de **negatif ötekisini** belirleyen söylemsel bir düğüm noktasıdır.